

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЭЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№103
(19293)

2019 чылдың
сентябрь 12
четверг

Хүннүн үнери — 05:54
Ажары — 18:56
Хүн дурту — 13:02

солуннун сайты// shyn.ru
электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг 12+

Р-ниң Чазаанда

МЭЭН ЧОНУМ МЕРГЕН УГААННЫГ

ваның Баштыңы соңгулдаларда чаңгыс чер-чурттугларының мерген көрүжү
болгаш демниг чоруу дээш четтиргенин илереткен

ларга бодаарга, оранчок мурнап турар. Ам бо шакта, 25 соңгулда участогунун түңнелдерин үндүрүп турар-даа болза, ниити республиканың соңгукчуларының 80 ажыг хуузу боттарының үнүн "Чаңгыс аай демниг Россия" партиясы болгаш ооң мурнундан үнген кордакчылар дээш бергеннер. Бо дээрге силерниң быжыг бүзүрелиңер, силерниң шын шилилгенер болгаш чайгылчак эвес тура-сорууңарның херечизи-дир. Кижилерүзүңүз ыдыктыг төрөөн чер-чуртунга ынакшылының херек кырында бадыткалы. Дыка улуг ажил-херектер бүдүүзүңүз чонувус демниг, келир үези дээш бурунгаар чүткүлдүг дээрзин бо соңгулдалар бадыткады. Ол дээш силерге өөрүп четтиргенимни илередип тур мен, чонум! Тываның чонунун чоргаар оглу, Россияның Маадыры Сергей Күжүгет оглу Шойгунун тургузуп каан намы Тывага албан тиилээн турар ужурулуг. Ол ындыг турган, турар болгаш ам-даа ындыг болур дээрзинге бүзүрээр мен! Мergen угаанныг, шын шилилгени кылып, өгбелеривистиң арыг адын сыкпадыс. Бис, шупту кады чаңгыс демниг, бурунгаар көрүштүг, чер-чуртувустуң келир үези дээш шын шилилгени кылганыңар дээш, база каптап өөрүп четтиргенимни илередип тур мен! Силерниң бүзүрелиңерни чаа Дээди Хуралдың депутаттары бадыткаар дээрзинге бүзүрээр мен. Дамырактар чыылгаш, хем болур, тарамыктар чыылгаш, күш болур. Чаңгыс күш болуп, чараш Тывавысты сайзырадып, келир үеже дидими-биле, бурунгаар!

ваның Баштыңы Шолбан Кара-
еспубликаның чурттакчыларын-
ябрь 9-та телекыйгырыгны
н.
ргим, хүндүткелдиг чонум! "Мээн
мерген угаанныг" деп каяа-даа
ткап, улуска чугаалап чоруур
Ол шын чүве. Кандыг-даа үеде

шын шилилгени кылып билиривистен
чаңгыс демниг, чаңгыс дылдыг, чаңгыс
төөгүлүг, эл-хал чон болуп чоруур бис.
Дүүн, бүгү Россияда ниити соңгулдалар
хүнүнде, Тыва Республиканың Дээди
Хуралынче соңгулдалар болуп эрткен.
Баштайгы түңнелдер-биле "Чаңгыс
демниг Россия" партиясы өске партия-

Хүннүн медээлери

АНЫЯКТАР ОРДУЗУНУ ТУДУУ УЛАМЧЫЛААР

"Культура болгаш туризмни сайзырадыры" деп федералдыг күрүне программасы база ооң иштинче кирип турар "Уран чүүл" деп программа таварыштыр Тыва Республикага 230 сая рубльди үндүрүп бээр болган. Ооң дугайында айтышкынга Россияның Чазааның Даргазы Дмитрий Медведев адын салган. Ук акша-хөреңгини 2019 чылда ажыттынар Кызылда аныяктар ордузунун орансавазының тудуун доозарынче чарыгдар болган. Тудуг төлөвилелиниң ниити түңү 400 сая рубль, акшаландырышкын чедишпе-биле 2015 чылда ара соксаан турган. Бо чылын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның Культура яамызы-биле чугаалажып тургаш, күрүне программасынче бо тудуг объектин кириген түңнелинде, ук айтырыг үзе шиитпирлеттинген.

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ ДООСТУП ТУРАП

Көдээ ажил-агый яамызының дыңнадып турары-биле алырга, республиканың ажил-агыйлары 164736 га шөлден 200240 тонна мал чемин белеткээн. Ооң иштинде 197740 тонна сигенни, 2500 тонна сенажты кезип алган. «Туранское» КХН 700 тоннаны, «Агрохолдинг заря» КХН — 1450 тонна мал чемин белеткээн. "Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг" төлөвилелдин киржикчилери 6422,4 тонна, «Инек — чегерикчи малым» төлөвилелдин киржикчилери 2198,7 тонна сигенни кезип алган.

333 КИЖИ ГРИППТЕН ААРААН

Республикада гриппке удур тарылганы чорудуп эгелээн. Хереклекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле федералдыг албанның Тывада эргелелиниң дыңнадып турары-биле, бо хүннерге чедир 24737 кижиге вакцинаны салган. Эпидемиологтук сезоннун баштайгы неделясында 10 муң чурттакчыга хамаарыштыр алырга, грипп болгаш тыныш органнары аараан дугайында 333 таварылга бүрүткеттинген.

ТЫВКУ-НУҢ КУРСАНТЫЛАРЫ

Тываның күрүне университетинин шериг-өөредилге төвүнүн 120 сургуулу оларның аразында курлавырда 48 офицерлерниң курсант болганынга тураскааткан байырлыг митинг болган. Шериг албанныгларга ректор Ольга Хомушку байыр чедирген. Курсант болур эргени чедип алыр дээш, оолдар эмчи шинчилгезин эртип, күш-дамыр белеткелиниң талазы-биле шыңгыы шылгалдаларны дужаан. Тываның күрүне университетинин шериг-өөредилге төвүнге курсантылар ийи чыл өөренир. Ол үе дургузунда хоойлу езугаар шериг албан-хүлээлгезин эрттирген деп санадыр болгаш университетти доозуп тургаш, шериг мергежилден аңгыда, дээди эртем-билигни база чедип алыр.

ГАУ РТ Издательский дом «ТЫВАМЕДИАГРУПП»

667000 г. Кызыл, ул. Красноармейская,
дом 100, 3 этаж, 309 кабинет
тел: 8(39422) 3-39-45, 2-18-10

Принимаются объявления на бегущую строку
на телеканал «Тува 24»

ГАУ РТ ИД «ТЫВАМЕДИАГРУПП»
667000, г. Кызыл,
ул. Красноармейская,
дом 100, 309 кабинет, 3 этаж,
тел: 8 (39422) 3-39-45, 2-18-10
E-mail: reklamashyn@mail.ru

Оимость услуг:

одно слово — 20 рублей, указанный со-
номер — 40 рублей.

ьявления принимаются:

удние дни с 09.00 до 17.00 суббота, вос-
сенье — выходной

Чазак Даргазы социал
четкилерде

ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИН БАДЫТКААР ДЭЭШ АЖЫЛДААР

Чоннуң караа көскү, кулаа дыыжы дээр болгай. Шынап-ла, чоннуң социал-амыдыралын экижидеринче угланган хөй улуг төлөвилелдер боттанып, бир демниг ажил шуудап, шапкын хөгжүлдө дээш ажил чоруп турарын чон эскерип көрүп турар. Ынчангаш эрткен соңгулдалар кажан-гызындан артык чидиг эрткен-даа болза, республиканың чону бодунуң шын шилилгезин кылган. Шолбан Кара-оол социал четкилерге соңгулдаларның түнелдери-биле чоннуң шилилгезинге хөй үннерни алган кордакчылар-биле ужурашканын бижээн:

«Эрткен улуг-хүндө бүгү Россияга болуп эрткен соңгулдаларга «Чаңгыс демниг Россия» намының мурнундан киришкеш, хөй санныг кордакчылар аразындан чоннуң шилилгезинге хөй үннерни алгаш, оларның бүзүрелин чаалап алган чаңгыс мандаттыг округтарның болгаш намың даңзызындан киришкен кордакчылар-биле ужураштым. Чугаавыстың кол утказы — чоннуң ужуражылгалар үезинде көдүрүп турганы чагыс-сүмелерин сайгарып чугаалаштывыс. Мен бодум база кожуннарга чон-биле дорт ужуражып тургаш, оларның дилег-саналдарын, чөптүг негелделерин болгаш ажил-ишчи дугуржулгаларны сактып чугааладым. Эң-не кол чүве — чоннуң бүзүрээш кириген санал-оналдарын чаңгызын-даа тоомча чок арттырбайн, оларны канчаар шиитпирлээр аргаларын дилээр. Чүге дээрге чер-чер бүрүзүнүң катапталтынып турар болгаш чүгле ол черлерге хамаарышкан чидиг айтырыглар база бар. Чоннуң кол көдүрүп турган чидиг айтырыгларының бирээзи-хөмүр-даш өртөз. Бо айтырыгны барык кордакчы бүрүзүңгө салып, ону канчаар

шиитпирлээриниң оруктарын сайгарып чугаалаштывыс. Бирээде, республикага хөмүрнүң өртөз ыраккы Мөңгүн-Тайгада-даа, Бай-Тайгада-даа, Каа-Хемге-даа, оон-даа өске чер-черлер бүрүзүңгө аңгы-аңгы өртектарни тургузарын болдурбас. Кожуун бүрүзүнүң төвүңгө хөмүр-даш курлавы-ры шыгжаар черлерни аядар. Аңаа хөмүрнүң өртөз Кызыл-биле дөмөй турарын чедип алыр. Ооң кожуннарже сөөртүлгезин бюджетти таварыштыр акшаландыраарын чедип алыр. Ийде, чединмес өг-бүлелерге хөмүрнү халас чедирип берип турар төлөвилелди уламчылаар болгаш ындыг деңгелдиг улустуң даңзызын эде көөр. А оон-даа улам чидиг айтырыгны шиитпирлээринге күрүнениң Роснедра деп федералдыг Агентилелди таварыштыр республиканың бодунуң хөмүр-даш казып-тывар уургайын чөпшээрдеп алыр айтырыгны ам-даа күштелдирер. Ооң мурнунда чазактын талазындан ындыг дилеглерни кириривиске, ол чокка-ла силерниң регионда хөмүр-даш казып турар уургайлар хөй-дүр деп хары ап турган бис. Чоокта чаа Россияның Чазаның бирги оралакчызы — Россияның саңхөө сайыды Антон Германович Силуанов дарганың мурнунга бо айтырыгны тургузарымга, шиитпирлээрин өөренип көөр бис дээн чүве. Ол болгаш оон-даа өске чоннуң көдүрүп турган айтырыгларын чаа Дээди Хуралдың депутаттары кичээңгейге алырын диледим. Соңгулдага тиилелгени чедип алганы дээш байырымны чедиргеш, бүзүрелди берген чонувус дээш, төрөөн Тывавыс, Улуг Россия дээш демнежи ажилдаарывысты кыйгырдым».

Сорулгазы, ажил-херээ чүгле сайзыралче, хөгжүлдө бурунгаар чүткүлдүг болгаш ханы ужура-уткалыг «Россия — хөй арга-шыдалдыг чурт» деп аттыг автономнуг коммерциялыг звес организацияны 2018 чылда Президентиниң эгелекчи саналы-биле тургускан. Амгы үеде ук организация бистиң чуртувуска чугула херек 20 хире төлөвилелдерни каттыштыргаш, аңгы-аңгы мөөрейлерни, грантыларны чарлап, ажык-дузалыг чаа төлөвилелдерни хүлээп ап турар.

Эртемниң, ажил-агыиының, күзөл сонургалының аайы-биле арга-дуржулганын солчур шапкындыг болчаг ужуражылгаларга кайы хире-даа назы-харлыг улустар барып турар. Чүгле эрткен чылын безин 1 650 000 киж, 250 партнёрлар киришкен. Чижээлээрге, сайгарлыкчы чорукка салым-чаянныг 18 хар чедир назылыг өөреникчилерге «Баштайгы бизнессим» деп янзы-бүрү угланышкынныг төлөвилел бар. Аңаа киржир күзөлдиг школачы бодунуң чогаадып алган бизнессим белеткээш, мөөрейге кириштирер, тускай даалгаларны күүседир. Бир звес ооң бизнес-төлөвилели эки деп үнелелди алыр болза, ол Россияның Плеханов аттыг экономика университетиниң бизнес факультетинге өөренир грант шаңналды чаалап алыр.

Бо төлөвилелдин эң бичии тиилекчизи Ярославль областың Быстрицкая суурда чурттап турар 11 харлыг Илья Раевский болган. Ол төрүмелинден угаангыр салым-чаянныг оол болган. Ийи чыл дургузунда 1-5 класстарның шупту эртемнерин долузу-биле шингээди алгаш, шылгалдаларны дужаагаш, улаштыр улуг класстар-биле өөренип эгелзэн. Ол «Сириус» биле «Артек» дээн ышак бичии уруглар лагерлериниң кайы бирээзинге барып чедерин күзеп чораан. Ынчалза-даа ооң хары бичии боорга, аңаа путевка бербейн турган. 2016 чылда «Президент-биле дорт эфир» үезинде бичии вундеркинд оолдун хомудалдыг чагаазын чурттуң Баштыңына номчул дамчыдып берген соонда, ооң күзели бүткен. Чайгы дыштанылганында Сочи хоорайга чедип, өөредилге төптеринге дыштанышаан, улам ханы билиглерни шингээди алган.

Эртем шинчилелинге, чаа чүүлдер чогаадырынга салымныг угаангыр бичии оол эш-өөрүңгө ажык-дуза чедирер күзөлдиг болган. «Мен көдээ школада өөренип турар мен. Эш-өөрүм-биле эртемнер дугайында деңге чугаалажып шыдавам мен. Оларның хөй кезии 3D-принтер деп чүл дээрзин безин билбес-даа боор. Ынчангаш бичии уруглар эртемниң болгаш техниканың чаа-чаа чүүлдерин ажыглап өөренип алыр төп аядар деп бодап алган мен» — деп тайылбырлаан. Ада-иези оолун деткип, ооң күзелин күүседир дээш дыка кыскан. Чамдык эт-хөреңгизин садыпкаш, ооң ашка орулгазы-биле ээн садыгның оран-савазын дилеп алгаш, таныыр-билир улзунуң, волонтерларның дузазы-биле, шынап-ла, ындыг төптү аядып алган. Суурнуң школачылары

Бурунгаар көрүштүг, хери базымныг

РОССИЯ — ХӨЙ АРГА-ШЫДАЛДЫГ ЧУРТ

3D-моделирование, робототехника дээш эртем-техниканың чаа эдилел-херекселдерин шенеп ажыглап өөренип турар, а кезек эртем тайылбыр кичээлдерни Илья боду эрттирип, эш-өөрүңгө айтып берип турар. Чаа чылдың эртем байырлалын-даа эрттирип турар. Төптүң чамдык кичээлдерин төлөвилел-даа болза, ачы-буянын халас кичээлдер база бар. Илья Раевскийниң «Бичии уругларга эртем төвү» деп бизнес төлөвилели дээди шаңналды алган.

«Ажылдаар күзөлдиг, бодун бараалгадырынга белен,

эртип алган. Бо төлөвилелдин шугуму-биле Тыва, Хакас республикаларның болгаш Красноярск крайга болган мөөрейге Тывадан Алей Тумат, Татьяна Момбужай, Антон Тарханов киришкеш, чедийшкынниг чанып келген. «Чурттуң шупту албан черлерин «Чурагайлыг экономикаже» шилчидеринге, бир дугаарында кадрлар херек. Ынчангаш мөөрейлерни эң-не эки специалистерни илередип тывар, шилир, оларның чогаадып каанча идеяларын бүгү тала-биле деткир сорулга-биле эрттирип турар. Чижээ, бир киж, чаа херексел

Ада-чуртунга болгаш чонунга алдар-хүндү көргүзеринге белен, чедийшкын дээш чүткүлдүг шупту улуска Россия үргүлчү арга-мергежилдиг чурт болур» деп, Президент Владимир Путин Федералдыг Хуралга Айыткалында онзалап демдеглээн. «Россия — арга-мергежилдиг чурт» организация ёзулуг салым-чаянныг талантылыг улус, сайгарлыкчылар, удуртукчу-башкарыкчылар, тускай эртем-мергежилдиг аныктар болгаш боттарының күзели-биле улуска ажык-дуза чедирер ажил-херектерни кылып, хөй чон-биле ажилдап чоруур идепкейжи кижилер мөөрейлерге, фестивальдарга кириштишаан, ужуражып чугаалажырынга аажок эптиг болчаг шөлдерни аядып каан.

Чээрби бирги чүс чылда ниити делегейниң депшилгелиг сайзыралы компьютер болгаш чурагайлыг технологиялар-биле холбашкан болганда, информация программалары-биле ажилдаар тускай IT-специалист деп мергежил болгаш ындыг эртем-билиг кижилер дыка херектиг апарган. Ынчангаш оларның билиин, арга-мергежилдин оон-даа улам сайзырадырының чугулазын барымдаалааш, «Чурагайлыг чүткүл» деп база бир төлөвилелди тургускан. Информация технологияларының адырында салым-чаянныг специалистерни, дизайнерлерни болгаш удуртукчуларны илередип, шилир улганышкынныг төлөвилелдин Тываның регионалдыг чадазынга киришкен улустар звээш звес. Оларның бирээзи Тыва Республиканың өөредилге шынарын үнелээр институттун директорунуң оралакчызы Шолбан Монгалбии киришкеш, шыңгыы шилилгени

азы программа, капсырылга-даа чогаадып алган болза, ооң идеязын чедимчелиг боттандырар дээш, саңхөө болгаш юридиктиг айтырыглар талазы-биле «Россия — хөй арга-шыдалдыг чурт» коммерциялыг звес организация бүгү деткимчени херек кырында көргүзөр. Боду күзөлдиг, чаа идеялыг-ла болза, школачы-даа, эртемден-даа киж, мөөрейге киржип болур. Алдан сес харлыг улуг назылыг улустуң бистиң-биле кады киржип турарын база көрдүвүс. «Чурагайлыг чүткүл» дээн утказы, бир талазында, мергежилди шыырак билир улустарны шылгаар, оларның сайзырап, ажилдаарынга эптиг аргаларны тургузары болуп турар. IT-специалистер каяа-даа херек болганда, мөөрейлерге киржип турар болза эки. Кол-ла чүүл: сайзыраңгай үеде кым-даа болза, ажил-агый бар-чогу дээш муңгар ап муңчулбайн, үени халас эрттирбейн, номчуттунуп, чаа-чаа медээлерни билип, номчуттунуп, угаан-медерелин сайзырадып, бурунгаар чүткүлдүг боттарынга бүзүрөп чоруурун күзээр-дир мен. Боттарывыстын арга-дуржулгавыс-биле көөр болза, бис мөөрейниң бо чадазынга тиилеп алыр бис деп черле бодаваан бис. Херек кырында хөй улус-биле мөөрейге киржип, даалгаларны кылып олуруптарга, кижиге чүгле угаанда бар били дузалаар» — деп, Алей Тумат, Тыва Республиканың Информациялыг технологиялар төвүнүн директорунуң оралакчызы тайылбырлаан. Оларның командызы бо төлөвилелдин федералдыг чадазынга Тываның өмүнээзинден киржир эргени төлөптий-биле чаалап алганы аажок өөрүңчү.

Рада ДЕМЧИК.

Улуг назылыгларның үнү

АДАК-БЫШКАА АМ-ДАА ЧИИК

Россия Федерациязын-
улуг назынныг хамааты-
ның эрге-ажыктарына
штур Стратегтиг хем-
терниң бирги чадазын
Республиканың девискээ-
ринге боттандырар тала-
зы 2019 – 2020 чылдарда
еглерниң планы-биле та-
каш, сагынжымга дораан-
пуг-Хем кожуунунун төвү
ан-Арыг хоорайда чурт-
оруур эрес-кежээ хоочун-
кирди. Оларны таныыр,
ыктары-биле мырыңай
к-тала мен. Назы-харның
нчүүн-даа, кудургайын-
белен тоовас, биеэги-ле
анда-даа ышкаш, омак-
г аажы-чаңныг, эрес-ке-
урттап чоруур хоочуннар
ның аразында арбын.
п-ишке, хөй-ниити амы-
лынга оларның киржип
ын алыр болза, ажил-
хөңнү чок, чалгаа, амы-
лда быжыг туружу чок,
дарылаар аныяктарны
оранчок артынга каар.
агаан-Арыг хоорайның
иити амыдыралының эң
сейлиг киржикчилериниң
эзи 86 харлыг Дадар-оол
Севзнович Данзын-оол кырган-
ис. Кончуг аныяндан тура-
ыл-ишке ол дыка шудургу-
н. Колхозка ажилчыннап,
ористеп, Совет Армияга
галбан-хүлээлгезин эртти-
ртем-билиг чедип ап, удур-
албан-дужаалдарга ажил-
адар-оол Севзновичиниң
ан ажилы чок, ниити күш-

ажылчы стажы 68 чыл.

Ооң ажил-ишке болгаш
хөй-ниити амыдыралына
шудургузун кады ажилдаан
эштери, чон, удуртукчу дар-
галары бедии-биле үнелеп,
республиканың төлээлекчи
эрге-чагыргазының эң бедик
органы Тыва Автономнуг Совет
Социалисттик Республиканың
Дээди Совединиң депутадын-
га Дадар-оол Данзын-оолду
үш катап соңгаан. Депутат эр-
гелерин ажыглап, бодунуң соң-
гукчуларының кириген чагыла-
рын күүседип, районнуң чонунга
эвээш эвес эки чүүлдерни ол
кылган.

Үре-түннелдиг кызымак ажи-
лы дээш Дадар-оол Данзын-оол
күрүнениң бедик шаңналдары-
биле хөй удаа шаңнаткан. Чижээ-
лээрге, 1976 чылда “Күш-ажылчы
шылгарал” медаль, 2011 чылда
“Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы” деп хүндүлүг
атка төлөпиг болган, 2013 чыл-
да “Шылгараңгай күш-ажыл”
деп медаль-биле, 2015 чылда
Тыва Республиканың эң бедик
шаңналдарының бирээзи Буян-
Бадыргы орденниң III чергези-
биле шаңнаткан.

Хүндүлүг дыштанылгаже үне
бергеш, Дадар-оол Севзнович
хөй-ниити амыдыралына улам
идепкейлиг киржип чоруур. Ша-
гаан-Арыг хоорайның улуг на-
зы-харлыг чурттакчыларының
“Ак-Баштыглар” деп ыры бол-
гаш танцы коллективин тур-
гускан. Бо ансамблдин бот-
тывынгыр артистери Шагаан-

Тываның Баштыгы Шолбан Кара-оол биле күш-ажылдың
хоочуну, Буян-Бадыргы орденниң III чергезиниң
эдилекчизи Дадар-оол Данзын-оол.

Арыг хоорайга культура бо-
лушкуннарының болгаш
уран чүүл көрүлделериниң
доктаамал киржикчилери.
Улуг-Хем болгаш өске-даа ко-

жууннарның көрүкчүлеринге
олар боттарының концерт
программазын бараалгадып,
аалдап барып турарлар. Бот-
тывынгыр артисттерниң ко-

жуун болгаш республика көрүл-
делеринге “Ак-Баштыглар” ан-
самбль каш удаа киришкеш,
көрүкчүлерниң болгаш жюриның
бедик үнелелин чедип алган. Бо
бүгү ажилды организаастаанын-
да ансамблдин удуртукчузу
Дадар-оол Севзновичиниң
үлүг-хуузу улуг боору чугаажок.

“Ак-Баштыглар” ансамблдин
кежигүннери Даржаа Ховалыг-
ович Дүгүр-Серенге, Арагачы
Дембилдеевич Доңгак, Кара-кыс
Моңгушевна Семис-оол оларга
кожууннуң күш-ажыл болгаш
социал хөгжүлдө эргелелиниң
Хүндүлөл бижиин Шагаан-Арыг
хоорайның 130 чылын, Улуг-Хем
кожууннуң 95 чылын таварыш-
тыр тывыскан. Бот-тывынгыр
уран чүүл көрүлделеринге че-
дишкенин киржилгези дээш
ансамблдин артисттериниң
шаңнатканы Мактал бижикири
хөй.

Хар-назын аайы-биле Дадар-
оол Севзновичиниң карактары
көрбес апарган-даа болза, эрес
тура-соруун хоочун салбаан.
Караа көрбес инвалидтерниң
Бүгү-российжи ниитилелиниң
тус чер организациязын база ол
удуртуп турар.

86 харлыг Дадар-оол Се-
взнович Данзын-оол ышкаш
хоочуннар турда, Россия Фе-
дерациязында улуг назынныг
хамаатыларның эрге-ажык-
тарына дүүштүр Стратегтиг
хемчеглерниң бирги чадазын
Тыва Республиканың девискээ-
ринге боттандырар талазы-би-
ле 2019-2020 чылдарда хем-
чеглерниң планын чедишкенин
боттарының магадылалы бар.
Бо ажилга хоочуннар идепкей-
лиг киржири чугаажок.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Енисей хүнүнге уткуштур

УЛУГ-ХЕМИМ, ЭНЕ-САЙЫМ

Улуг-Хемниң агым суундан
аңгыда, ооң бассейнинге Байкал
хөл база кирип турар. Хөлдүң
суу 23000 куб.км хемчээлдиг.
Ол дээрге делегейниң дус чок
суунуң оннуң бир кезээ-дир.
Хөлдүң суг савазына 23 Арал
далайны азы 92 Азов далайны
кудуп каап болур. Бо эгээртин-
мес суг – Енисейниң адыры
Ангараның эгези болуп чыдар.

Енисей – Россияда эң элбек
суглуг хем. Ооң суу чурттуң
Европа кезээнде хамак хемниң
каттышкан суундан хөй. Енисей-
леп бир чыл агар сугну Волга
хем ийи чыл, а Днепр он чыл
дургузунда аксыр. Ооң күчүзү
ийи Волга, ийи Кама, Днепр бол-
гаш бир Дон хемнерниң каттыш-
кан күчүзүнге деңнежир. Улуг-
Хемниң девискээринде бойдус
байлактарының эгээртинмес
курлавыры мөөңнеттинген. Ооң
бойдус чурумалының каас-ча-
ражындан кижжи караа белен
салдыгар эвес!

Улуг-Хемниң унунда Саян-
Шушенскиниң, Красноярскиниң
суг шыгжамырлары бар. Саян-
Шушенск ГЭС-ти, Майнск ГЭС-ти
болгаш Красноярск ГЭС-ти-нда
туткан. Ооң эринде Кызыл,
Абакан, Красноярск, Дудинка
дээш өске-даа хоорайлар турар.
Бо кайгамчык буянныг
хемниң төрзөн чурту – бистиң

Тыва. Улуг-Хем – тываларның
чоргааралы, оларның аас
чогаалының, литература бол-
гаш уран чүүлүнүң маадыры.
Чүгле тываларның эвес, харын
ооң эриктин дургаар чуртта-
ан акы-дунма хөй улустарның
ынакшылы болгаш амыдыралы.

Улуг-Хемни, Енисейни,
орус-тыва чогаалчылар, чу-
рукчулар боттарының өлүм
чок ажилдарында катап-ка-
тап алгап ырлаан болгаш чу-
раан. Ооң көскү чижээнге чо-
гаалчы Леонид Чадамбаның
сөзүңге композитор Алексей
Чыргал-оолдун бижээни «Улуг-
Хемим – Енисейим» деп ыры
“Саян” ансамблиниң ыраажызы
Марианна Айыштың ырлап
күүседип чоруурун уран чүүлдүң
мөгейкичлери эки билир. Оон
аңгыда сураглыг чурукчу Ва-
сильий Суриковтуң “Енисей”,
Тойво Ряннеля – “Енисейниң
оттуушкуну” дээш оон-даа өске
чуруктары база адап болур.

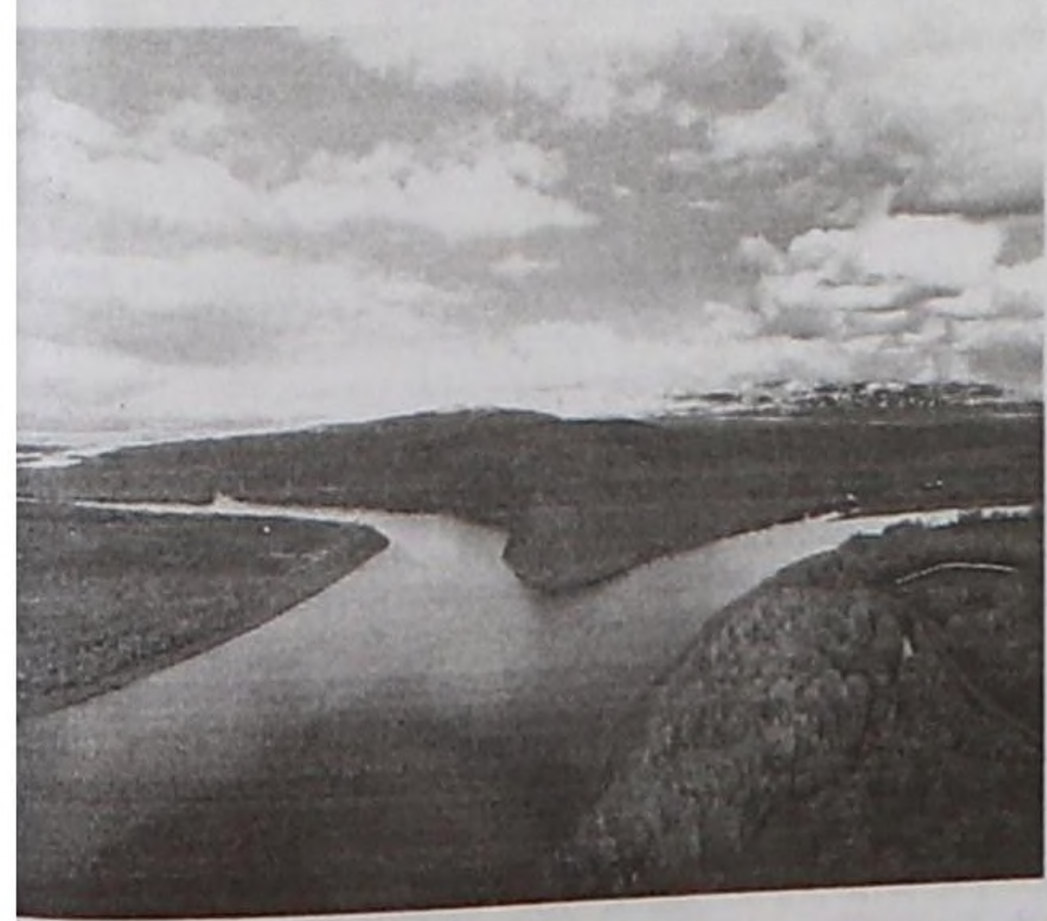
Сентябрь айның сөөлгү
дыштаныр хүннеринде Си-
бирь регионнарының аразына
«Енисей хүнү» деп экология
байырлалы болур. Күчүлүг Эне-
Сай хемивиске тураскааткан
хемчеглер бо айның дургузунда
уламчылаар. Аңаа «Мээң арыг
Енисейим» деп бичии уругларга
чураан чуруктар мөөрейи, янзы-

бүрү делгелгелер, ыры, шүлүк
мөөрейи болгаш «Сибирьниң
арыг-силиг эриктери» деп акция
база болуп эртер. Аңаа чүгле
Енисей хемниң эриктин эвес,
өске-даа хемнер, хөлдөрү, ар-
жаан сугларны боктан арыглап-
аштаар кыйгырыгы салыры
көрдүнгөн. Күрүне эрге-чагырга
органнары күчүлүг Енисей-
же хөйүнүң онза кичээнгеин
угландырып эгелээни чөптүг.
Тайга-сыннарның бажындан,
соок кара дамырак суглар-биле
кады шурап баткан Улуг-Хем
бистиң Тывада, найысылал
Кызыл хоорайның кыдыында
агып бадып чыдары биске, тыва
чонга, улуг чоргаарал. Ону че-
дир үнелеп билбейн баарывыс
чөгөнчиг. Бойдустуң биске чаяп
бергени арыг-кылаң хемни хир-
лендирип, бокталдырып чоруур
болгай бис. Делегейниң чамдык
чурттарында ижер суг чедишпес
үеде, бистиң чемгерикчивис,
бистиң иевис, Енисейге, Эне-
Сайга, Улуг-Хемге чүдүп, тейлеп
чоруур ужурулг бис.

Аржаана ЧАМЗЫРЫН.

«Шын» солунга 1974 чыл-
дың январь 19-та «Улуг-Хемим
– Енисейим» деп С. Бадааның
бижээни чүүлү, ол ышкаш Юрий
Дарбааның “Тыва дугайында
99 айтырыглар” деп номундан
алган.

и-Хем биле Каа-Хемни бурунгу тывалар «Бег-Хем» база
Хем» деп адап чораан. Бо ийи хем каттышкаш, Улуг-Хем-
яаган. Ол хем Саян сыннарын чире аккаш, Енисей деп
хүлээп алгаш, оон ыңай батпышаан, делгем Сибирьни
ын, Чөөн кылдыр хуваап, оларны бодунуң дунмалары
иле Ленага үлөп берген. Эгезинден төнчүзүңгө чедир ооң
руунуң эң узун ниити хемчээли 5075 километр. Улуг-Хем
ей) бассейн шөлүнүң талазы-биле Обь хемниң соонда,
яда ийиги, а делегейде чедиги черде турар.

уг-Хемниң солагай талакы
нге Барыын Сибирьниң
ааштары төнер, а оң та-
эринден Чөөн Сибирьниң
айгалары эгелээр. Ынчап
е ол бойдустуң Сибирь-
йгаар бүткен кызыгаары
. Ооң бажында, Тывада
элер, а төнчүзүңде, Соңгу
уг океанда, ак адыглар
ап турар.

чү-күштүг Улуг-Хем чо-
ызыл хоорай кыдыында

каттышкан черинден эгелээр.
Ооң Тывада калбаа 100-тен
650 метр чедип турар. Океанче
кирип чыдар уну 50 километр
калбак.

Бии-Хем биле Каа-Хемниң
белдиринден Соңгу Доштуг
океанга чедир Улуг-Хем – Ени-
сей 3354 км агымны эртип,
барык чээрби муң хемниң суун,
ооң иштинде Ангара, Тунгустар
ышкаш улуг хемнерни бодунга
бириктирип алган.

Арга-арыывыс, арыг бойдузувус

ТООРУКЧУНУҢ ЧАДЫРЫ

КАМГАЛААР, ЭМНЭЭР

Тыва Республиканың бойдус байлааның аразында көскү черни арга-арыг ээлеп турар. Ол Тываның девискээринин 46,7 хуузу азы 11033, 2 муң гектар чер. Республиканың девискээринде арга-арыг дески эвес үнген. Ооң курлавыры Тожу кожууннун девискээринин 66, 5 хуузу, Каа-Хемниң 60 хуузу ээлеп турар. Эң эвээш арга-арыглыг черлерге Тес-Хем, Өвүр кожууннар хамааржыр, ниити девискээринин 24,3; 14,3 хуулары. Тываның арга-арыгларында ажылгал ыяштың ниити курлавыры 1050,08 сая кубометр, ооң иштинде дыт 47 хуу, пөш 45 хуу. (Юрий Дарбааның «Тыва дугайында 99 айтырыглар» деп номундан алган).

Арга-арыг — бистиң үнелеп четпес байлаавыс. Ол ховар чараш бойдустун чаяалгазынга хумагалыг болуп, келир салгалдарга кадагалап арттырар ужурлуг бис. Арга-арыгның байдалын хайгаарап чоруур экология бойдус камгалалының талазы-биле специалистерниң база арга даамалдарының ажылы эмчилер-биле колдуу демей болур. Янзы-бүрү ыяштарның кадыкшылын хынап көөр тускай аргалар бар. Арга-арыгда, тайга-сында эзимнерде дыттар, шивилер, пөштерниң база өске-даа ыяштарның байдалын хайгаарап көргөш, эмнээр диагносту тургускаш, арга-арыг даамалдарынга тускай даалганы бээр.

Тываның чамдык булуңнарында суурлардан ырак эвес черде арга-арыгның база ол ыш-каш ырак тайга-сында өзүп турар ойт-сиген болгаш ыяштарның аарыгларының дугайында чон шуут билбес. Ооң кадыкшылын экижидип, катап тургузуп, эмнээр ажылга, бойдус камгалаар күрүне албан черлери дузалажыр ужурлуг. А бир эвес бойдузувусту хумагалавас болзувусса, келир салгалдарга ирип, кургап калган арга-арыгны арттырып бээриниң айылы бар. Бо талазы-биле Россияның арга-арыг

камгалалының талазы-биле күрүне албан чериниң Тыва Республикада салбырының ажилдакчысы Михаил Середкин чугаалады:

— Бистиң эң улуг чоргааралывыс онза чараш арга-арыг, кат, тоорук-биле байлак тайгаларывыс болур. Тывада арга-арыг ажыл-агыйының байдалын Сибирге деңнээрге, чүгээр деп санаттынар. Чижээ, Томск облазында 300 муң гектар, Красноярск крайның соңгу кезинде 1 сая чартык гектар арга-арыгда байдал дүвүренчиг. Бир чамдык ыяштар эргижиреп кырааш, кургап, кадып эгелээн. Өрт айылы, тайга-сын үнүп, дыштанып турар кижилерниң буруузу-биле кестинип, төтчеглеттинип турар тава-

ты чок кылып каап болур. Чүгле чойган эвес, өске-даа ыяштарны хоралыг курттар узуткап чиптер айыыл кел чыдар. Ооң-биле чергелештир арга-арыг өрттери база улуг когаралды чедирип турар. Эрткен 2018 чылда 90 ажыг өрттер демдеглеттинген болза, бо 2019 чылда үжен беш арга-арыг өрттерин өжүрүп, долгандыр турар бойдус хүрээлеңин камгалаан. Республиканың барык бүгү кожууннарында арга-арыг даамалдары дыштаныр хүн чок, дүн-хүн дивейн кызымаккай ажылдап турар.

ТАЙГА-СЫННАР АЖЫР

Бо үеде тайгада тоорук, кат чыып турар улустун саны

рылгалар дээш чылдагааннарла хей. Бистиң ажилдакчыларывыс Томск, Красноярск хоорайларга чедип, арга-арыг эмнээринге дузалажып турар. Томск облазында чойган шуут чидериниң кырында келген. Чойган деп үнүш бистиң Тывада чүгле Тожу кожууннун тайгаларында бир кезек черде нептереңгей үнүп турар. Арга-эзимде үнүп турар ыяштарның санының деңгизгүүрүн көрүп тургаш, ниити санын тодарадыр. Бир эвес ол негелделерни күүсетпейн баар болзувусса, чойганны узуткаар курттар республиканың девискээринче киргеш, ол эвээш курлавырывыс-

хей дээрзи билдингир. Бети дизе, Кызылдан ырак эвесте Тайга станциязынче дыштаныр хүннерде барган катчылар, тоорукчулар эңмежок болуп турар. Тайга-сынче үнүп турар кижилерге тускай чурумну ажылдап кылган. ТР-ниң арга-арыг ажыл-агыйынга, Онза байдалдар яамызынга (ОБЯ) баргаш, демдегледип, кажан, кайы кожууннун девискээринде тайгаже, кандыг машина-балгат-биле үнерин тодаргай айтып каан тускай чөпшээрелди кылдыртып алыр апарган. Ында бир дугаар негелде, агаар-бойдуска хора чедирбезин, өрт айылын сагырын база айыткан.

Бистиң республикавыс арга-эзим, бедик даглар, хемнер, хөлдер-биле хүрээленген болгаш, кымның кайы тайгаже үнгени билдинмес болур болгай, ынчангаш демдегледип чугула апаар. Тайгалап чорааш, эштеринден асчы берип, оруун тыппайн баарга, кады турган өөрү девидээш, дуза дилээр ужурга таваржыр. Канчаар-даа бодап көөрге, демдегледип, биждип алганы дээр. Бо хүннерде тайгалаары-биле 1500 ажыг кижиге демдеглеткен деп, ТР-ниң арга-арыг ажыл-агыйы дыңнадып турар. Демдегледип, бүрүткедип албаан кижилер база бар. Олар чогум ыраваан, чоок-кавы тайгада чоруп турар хире. Ырак-чоок-даа тайгаже үнерде, ыяап-ла демдегледип чугула деп, арга-арыг ажилдакчылары тайылбырлап турар. Арга даамалдары, бойдус экология талазы-биле күрүне албан черлериниң ажилдакчылары тайгаже удаа-дараа хыналдаларны чорудуп турар.

Тайга-сынга кол-ла сагыыр негелде өрт үндүрбес, одаан өжүрер, таакпы тырткаш, өткөстү кайы хамаанчок октавас, арга-арыгга бок арттырбас, долгандыр хүрээлелди камгалаары албан. Мындыг хевирлиг кыйгырыглары интернет четкилеринге, солун-сеткүүлге бижи, дыңнадып турда-ла, чүнү-даа херекке албас, «хүнүн бодаар» кижилер бар болуп турары чаржынчыг. Чижээ, Тайга станциязының девискээринде кижиге амытанның чыл-чылы-биле октаан богундан «чүгү оранчок аартап» калган-дыр. Чазын-даа, чайын-даа чеде бээр, дыштанган улустун кам-хайыра чок одаглангаш, богун октапкаш чоруп турары чажыт эвес.

Бо хүннерде ында эзим иштинде чадыр тип алган тооруктаан, кат чыгган улус-ла хей болду. Өзенни кудулдур тип каан бир чадыр ээн, ээлери тоорук чыып чоруй барган хире. Олардан элээн хайыны черде чадыр чанында үш оол тооруун сайлап, арыглаан чай чок турлар. «Каш хондуңар, кайы хире тоорук чыып алдыңар, оолдар?» — деп

айтырарывыска, «Беш хондуну бөгүн чанар бис, бо чыып алга тоорууус ийи хире шоодай са болур» — деп, бирээзи харыялады. Долгандыр эскерип турарга, арыг-силини аажок, бок-да эскербедивис. Топтуг-томаанны оолдарга «Чорууңар эки чогуду алыр силер» — дээш, байырлашкаш, орууус уламчылап тывыс. Кызымаккай, эрес-кежэ улус тайга-сынның кежи-биле амыдырап, ажы-төлүңге, өлбүлезинге эргежок чугула акша көпеекти мынчаар ажылдап алыр боор-дур. База бир өскө оолдарны көөрүвүске, шоодайларын чүктеп алган, чадырыңа углай кылаштажып чорутулар. Чамдыктары хоорайдан эртежи келгеш, орайга чедир тооруктап алгаш чанып турарлары база бар. Улуг орукче үнүп кээрге, улуг-бичии машиналар аай-дедир эрткен, Онза байдалдар албан чериниң ажилдакчылары ында чонну хайгаарап, ажылдап турар болду.

Мындыг онза агаар-бойдустуг тайга-сынга бок октавас дээш, саазын, чук саваларны дедир чанарда, хапка суп алдывыс. Тайга-таңдывысты боттарывыс камгалаар ужурлуг бис, ол дээрге бистиң байлаавыстыр.

Асия ТҮЛҮШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

КОШ-ХАДЫҢ

Суурувустун мурнуу хавак иштинде сырый-сырый ыяштар үнген арыг бар. Чай боорга ынаар селгүүстөп, арыг агаар тынып чеде бээр чаңчылдыг мен.

Сес айның чаазы турган. Кончуг арыг, чиңгир көк дээр чайынналып турда, басып четтим. Кезек арыгжыгашты эрткеш, кожа үнген хадыңны аяңче үнүп келдим. Ындазында ол черниң мээң сеткилимге аяны аажок болду.

Кожа үнген ак уннуг ийи хадыңның чанынга келдим. Оо, богда, көөрүмге, долгандыр хей-ле мөөгүлөр үнген. Чүү мындыг мөөгүлөр боор дээш, ылавылап көөрүмге, хадың мөөгүлери болду. Амырааш, аржылым чаткаш, чыып алдым. Оон улаштыр-ла мөөгүлөр

чоруптум. Чыып алган мөөгүмнү бажыңга эккелгеш, баалыңныг саваже уруптарымга, шуут эмгежок болду, таз дола берген. Дораан арыг, соок сугну куткаш, арыглап аштааш, дузап алган болбазык мен бе. Хадың мөөгүзү өске мөөгүлөргө бодаарга, курт чок болур. Улус чоннун «арга киргеш, саат дайнар, өг киргеш, шай амзаар» дээр-ле шын.

Дараазында чайын, база-ла август айда, демги кожа үнген дыдыраш, чараш хадыңымны сактып келгеш, басыптым. Эрткен чылгы черлеримни көрүп чорааш, демги-ле аяңымны тып чедип келдим. Ийи селбер чараш хадыңымның бирээзи черде чыдыр. Хомудаанымдан сагыш-сеткилим безин карара берди. Канчап барган, кандыг «кара холдар» хадыңның эжин ужуруп

кааны ол дээн бодапдар мени оон-моон үглей берген. Кезек када шинчилеп көөрүмге, ыңдыг эвес болду. Ыяштың одурулган черинде сүге изи чок, анаа-ла боду ушкан болган. Боданың кээримге, каш хонук бурунгаар чайык-чаъстыг, кончуг күштүг хат хадаанындан кээп дүшкен. Эрткен чайын чыып алганым амданныг чаагай мөөгүлерим кайда бооруп, куруг чанып келген мен. Эжи чок хадыңны кээргеп, сагыжымга чуруп, бодап чордум.

Дириг бойдуста амыдырал дески эвес, ыяш-даа эжинден чарлыр-дыр, уруглар. Ынчангаш арга-арыг киргеш, ыяштарның будуктарын сыйып, үрегдвейн көрүңер. Оларны камнап, өзүп көвүдээринге дузалажыңар.

Борбай ӨЛЗЕЙ.
Кызыл хоорай.

Күш-ажылдың кижизиниң
ылынга

КЕЖЭЭНИН МУРНУНДА ХҮНДҮ

Бүрү амыдыралыыста кайгамчык
үштүг кижилерни эскерип көрүп каар
Оларның мөзү-шынары эвилең-ээлдек,
үг аажы-чаңын кижиге магадап ханмас.
Индиг кижилер каяа-даа чорааш, топ-
омаанның, сөс-домаа-биле улуг-биче
лерниң сеткил-сагыжын өөртүп, дузаар-
күндүлээчел чаңы-биле долгандыр турар
туң кичээнгеин дораан-на хаара тута
Ажылдыга ынак, онаашкан херзэнге шын-
ердингени, үениң негелдезинге дүүштүр
тап чорууру-биле өскелерге үлегерлиг,
нге чоргааранчыг, ындиг кижилерниң би-
ниңге тура-соруу турум, бурунгаар көрүштүг,
ынак болгаш интеллигент Нина Даржаевна
ушту хамаарыштырып болур.
Аандырган ажылынга алыс сеткилин-
сандыкшып бердинген Нина Монгуш дег
үштүг улус таан чоргааранчыг. Ынак ижин-
лыгналгаш, чүглүг ышкаш апарганзыг,
ынак амыдыралы күш-ажылдың өөрүшкүзү
ан уттундурбас хүннер сагыш-сеткилге
эзи-биле артып каар. «Кежээниң мурнунда
дү» деп сөстөргө ол ханы үндезилеттинген.
ол уттундурбас хүннер дугайында бир
күнүнүң мындыг одуруллары бар:
*Кижиге төлү — төрзөн черлиг,
Кижиге төлү — эштиг өөрлүг.
Кижиге адап кыйгырыптар
Алдар-аттыг, ажил-иштиг.
Кижиге төлү төөгүлүг,
Кижиге төлү — салым-чолдуг,
Ажилга ол шылгараарга
Арат-чону адап үнер.*

Ээң бо маадырым Нина Даржаевна
үлүг дыштанылгада, пенсиялап алган
инде, алдан беш харның сиртин барык
орза-даа, ооң аныяксы, ажилгыр ке-
р, бодун туттунуп билири сеткилге албан
Ол хып дээн чалыы чылдарында хары
ийи мергежилди шилип тыпкаш, оларны
ыралга херек кырында ажылгап, көргүзүп,
кап шыдаан төөгү намдарлыг.

Ткан соонда туюулунга чедирер, тура-со-
руштуг күш-ажылдың кижизи Нина Дар-
жа 1954 чылдың июль 16-да ырда кирген
үректин Чечектиге Даржаа Чодурович
Чоскур Арган-ооловна Монгуштарның хөй
өлдүг өг-бүлезинге ийи дугаар кызы бооп
тынган. Ол үелерде малчын аалдарның
ар хонаштары Чечектиг девискээринге
иң терең өзүп турган. Нина үш харлыг
чайгы ойт-сиген аразынга угбазы Зояны
п кылаштааш, аза бээр, тывышпайн баар
ылгалар тургулаан. Ава, ачазы ызыгуу-
н үктүг малчын улус болгаш, шээр, бода
аал коданы сыңышпас чораан. Сүт-сааны
шилди, тодуг-догаа үе-шаанда бичии
анай, хураган соондан маңнап, чоорту
чы, саанчы апаргыже чашкы, элээди
ла, кадыг-бергээ чаңчыгып, дадыгып
Хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң уруглары
нда сырый харылзаалыг, найыралы
г, бот-боттарын деткижи, карактажып,
г чажындан-на күш-ажылды хүндүлөп
ылдыр кижизиттинген, Монгуштарның
ууглары Зоя, Нинага улаштыр Саша, Юра,
Заяна, Алдын-оол чаяаттынып бодараан.
шупту улус ажил-агынының янзы-бүрү
ларынга хаара туттунган.

на Монгуш 1961 чылда Кара-Чыраа сес-
коказының бирги классчызы апарган.
школага сес классы дооскан. Ынчангы
Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы ортума
зынга Кара-Чыраа, Кызыл-Тайга, Хер-
школаларының доозукчулары улаштыр
тасстарны доозары-биле өөренип чедип
турган болгаш күрүнениң долу ханды-
зынга турганнар. 1971 чылда школаны
г, бышкан билигн аттестадан холунга
База бир солун чүүл — атташ алды Ни-
турган. Нинаның бодунуң фамилиязы-
мөй Нина Монгуш, Нина Ооржак, Нина
г, Нина Ховалыг, Нина Сарыглар. Ол хөй
ардан Ооржак Нина Нинаның энерелдиг
эжи болуп, ам бо хүннерге чедир олчаан
ип, деткижи, найыралчы харылзаазын
г чоруурлар.

ола дооскан соонда малчын ада-иезинге
эжи, кадарчылап тургаш, бир-ле катап
үскээр «Шын» солундан номчааны-биле
дың дөрт дугаар профессионал учили-
ге өөренип сургуулдар негеттинип тура-
да-иезинге чугаалаарга, олары уруунуң
ынга удурланмай чөпшээрешкеннер.

Аңаа бир чыл өөренигиниң түнелинде, Нина
Монгуш шеверлекчи тудугжу болуп, ажилчын
аңгының төлээзи атка чединген. Көдээге өскөн
болгаш мал ажылынга чаңчылчаан кыс ам
чаа мергежи-биле чаа эзу-чурумга малгаш
хоютку, дозу, будук-биле холбаалыг ажилче
шилчээни бо. Ооң бактаап турар бригаданы ол
чылдарда-ла мурнакчыларның одуруун баштап
турган найысалап Кызылдың «СУ-48» дугаар-
лыг тудуг эргелели удуртуп турган.

«СУ-48» тудуг эргелелинге ажилдап тур-
ган шеверлекчилер бригаданы түр када
Ак-Довурактың даг-дүгү болбаазырадыр ком-
бинадының тудуун дүрген ажылгалче ки-
рери-биле чорудупкан. Ажилчын кыстар аңаа
баргаш, малгаштаар, дескилээр, чугайлаар,
будуурунга күш-ажылчы үлүүн кириштиргеш,
шаңнал-макталдыг Кызылыңче дедир ээп
келгеннер.

Ынчангы сайзыраңгай социализмни тур-
гузуп турган совет үеде Нина Монгуш өске
шеверлекчи өөрү-биле бир дөмөй хүлээлгезин
ак сеткилдиг хүн бүрү кылып, доктаамал ажыр
күүседип, социалисттиг чарыштың тиелекчизи
болуп шыгарап, коммунисттиг күш-ажылдың
шалыпчызы атка төлөптүн көргүзүп келген.

Чымыштыг иштиң чылдары шуужуп эртип-ле
турган. Кызыл хоорайда Нина Монгуштуң эш-
өөрү-биле эмгележи, деткижи тургаш, ажил-
лалче дужааттыңан чуртталга бажыңнары
дыка хөй. Чоннуң «Даштыг-Хавак» диги берген
күске-күжүгөн, дилги халчыл турган ораны ам
шуут таныттымас кылдыр чаарттыңан. Ын-
чангы «Шын» солунуң фотокорреспонденти
шүлүкчү, чогаалчы, журналист Охемчик Ондар
шеверлекчи кыстарны чеже катап чурукка
тырттырып, оларның дугайын биживзэн дээр!

Чазак Бажыңы — ак Бажыңның, нацио-
нал хөгжүм-шии театрының тудуглары Нина
Монгуштуң болгаш ооң эгин-кожа турупкаш,
эптиг-найыралдыг ажилдап чораан эштериниң
сеткилинге артып калган. Шеверлекчи тудугжу
болуру дээр, дозу-будукту, доозунуң малгаш-
хоютку-биле холбашкан чаагай үлени бүдүрер
сеткилдиң үлүүн эдилзэн, күш-ажылдың өөрүш-
күзү сиңиккен база бир онзагай тергин эки
мергежил-дир деп, Нина Даржаевна чугаалаар
чорду. Чүге дизе шалыпкын, шимченгир иженир-
ге, «кежээниң мурнунда — хүндү» дээрзин амы-
дыралында бир дугаар эскерип чорааны-биле
ол доктаамал шаңнадып, мактадып келген.

Чалыы чүрек дээр эвес. Нинаның бода-
лыңче база бир сорулга салдынып, кыстың
медерелинге сорунзалай дээр, чаа мергежил
чедип алырынче оттурупкан. Ол изиг күзели-
биле Кызылдың эмчи училищезинче шылгал-
даларны дужаагаш, ийи чыл өөрөнгөш, эмчи
сестразынга ажилдаар эргениң дипломун холга
туткаш, хоорайның ийи дугаар поликлиника-
зынга процедура өрзелинге аарыг улуска эм
сыкырытып, хан анализин алыр хүлээлгезин кы-
зымаккай күүседип кирипкен. Нина Монгуш ол
коллективке 12 чыл ажилдааш, «СУ-48» тудуг
эргелелиниң тускайлап бергени ийи өрзэлдиг
бажыңы мурнуу микрорайонга чаа туттунуп
ажыттыңан бүүрек аарыгларының эмнелгези
кожа боорга, олче шилчий берген.

Нина Даржаевна каяа-даа ажилдап чорааш,
алдар-хүндүгө бүргеттинген ат-сывын каян-
даа чидирбээн. «Кежээниң мурнунда — хүндү»
деп чүве ол-дур ийи. Ооң ниити ажил стажы 40
чыл. Сөөлгү 16 чылда бүүректер аарыгларының
эмнелгезинге ажилдааш, хүндүлүг дыштаныл-
гаже үнгени-биле ажилчын олудун аныяктарга
чайлап берген. Бо хире кызымаккай кижиниң
дугайын шүлүк-биле доозайн:

*Хүндүткелдиң чырык демдээ —
Күш-ажылдың өөрүшкүзү.
Хүлүмзүрзэн шырайында
Хүннээркетеп чайнап туру.
Шеверлекчи тудугжулааш,
Сээң кириген үлүүн улуг.
Четче санап шыдаас бол,
Сеткилимден үнелээр мен.
Эм сыкытыр хүлээлгелиг
Эмчи сестразы база чордун,
Эки сеткилдиң, эриг баарлыг
Энерелдиг эмчивис сен.
Күш-ажылдың кижизи дээн
Хүндүткелдиг чылыгыста
Алдан беш чыл назы харны
Арта басып эртерин бо.
Ээр-дагыр оруктарлыг
Эрткен үең бодап сактып,
Соонче көрнүп хараадаксаан
Солун үең чоргааралдыг.
Ак халаттыг эмчи чорааш,
Ажил-биле алдаржаан сен.
«Кежээниң мурнунда — хүндү».
Көзүңдө-ле төлөптүг сен.
Алдан бештээн юбилейиңде
Аас-кежик кадыкшылды,
Ам-даа үр чыл чурттаарыңың
Алгап-йөрзөп күзөп каалы.*

Данзы САЛЧАК,
хоочун журналист.

Редакторнуң булуңу

ШИЛИЛГЕВИС ШЫН

Экии, хүндүлүг номчукчу!

Сентябрь 8-те эрткен соңгул-
далар өске чылдарга көөрдө,
дыка-ла дүшкүрлүг эрткенин
силер база эскерген боор силер.
Элээн дүвүрээзинниң болду.
Кижиге бүрүзүнүң шын шилилге-
зинден республикавыстың моон
соңгааргы сайзыралы хамаар-
жып турган. Бо удаада Тыва-
выс дээш чон эзулуг демнини
көргүстү. Чоргааранчыг чорду.

Шынап-ла, кандыг-даа кижиге
угаан-сарыылдыг болбайн кан-
чаар, кажан өскөн-төзүн чуртунга
көңгүс танывазы улус келгеш, кара
туразында аажылап, чон бажы
төөредип, меге хоозун азааш-
кыннар кылып турда, оларның
аайыңга канчап кирер боор. Ийе,
ЛДРП партиязының дугайында чу-
гаалап турарым ол. Политикадан
көңгүс ырак, ону сонугураваас-даа,
бодунуң-на дужунда борастанып
чоруу бөдүүн кижилер безин
«Тывама ынак болгаш, албан-
биле бадыладым» деп, киржи
турганы шын. Шак ындиг чоннуң
шын шилилгези Жириновскийниң
партиязын эрттирбейн барганында
кижиге кайгаар чүве чок. Бис шупту
чуртувуска ынак бис.

Соңгулдаларынчаар-ла дини-
реп эрткен. Ам чоннуң бүзүрелин
чаалап алган депутаттың канди-
даттары демнежи алгаш, шу-
дургу ажилдап кириптери азы
ажылын ам-даа дыңыдып, улам-
чылаары арткан-на-дыр. Чаңгыс
сеткилим өйүп артакан байдал.
Тывамавыстың ховар дээн эртем-би-
лиглиг, угаанның эр кижилери чүге
бот-боттарын деткишпейн, удур-
дедир чемеlejип чоруур ирги?
«Тарамыктар каттышкаш, күш
болур, дамыктар каттышкаш,
хем болур» деп өгбелерниң мерген
угадыында дег, шупту мөөңежи
алгаш, аразында эп-найыралдыг
республикавыстың хөгжүлдэзи
дээш ажилдап-чурттаан болза,
деп сеткилимден күзээр-дир мен.

ХАЙЫРААН КЫЗЫЛ ДИПЛОМ

Соңгулдалар бетинде, кончук
чай чок харысалгалыг үеде, ке-
нертен интернетте социал четкиде
анчыы кончук, солун эвес медээ
караамга илдиге берген. Ийи-үш
удаа эгезинден төңүзүңге чедир
катап-катап номчук кээримге,
боостаамга борбак чүүл тырлып
чыдыпкан. Үнмес-даа, кирбес-даа.
Маңаа үндүр чугаалаптар болзум-
за, оожургай бээр хире боорга,
бижи ор мен.

Хамыктың ужуру болза, колле-
галарывыс фейсбукка сентябрь
6-да бистиң чаа тургустунган
«ТываМедиаБөлүктү» долгандыр
шын-меге чүлдөп бижээн. Оода-
ла таптыг бодамчалыг, факт-
барымдаалары үндезинниг ки-
рип тургаш, бижээн болза, харын
чүү дээр эртик. Барып-барып,
республика Баштыңыңче адрес-
тээн болганы база эпчок байдал.
Сөөлгү үеде интернетте социал
четкилерде кижилерниң кайы ха-
маанчок кижилер сузу базар, оон
кедерезе, бичии-ле таарзынмаан
кижизиниң ат-алдарын бужар-
тадыр чоруктар көвүдээни дыка
чараш эвес!

Бо таварылгада билдингир
журналист А.А. Лачугина респу-
ликаның массалыг информация
чепсектериниң салым-чолунуң
дугайында бижип тура, бодунуң
уруунуң дугайында колдадыр ки-
рип, хөй кижиниң, ооң кадында ТР-
ниң информатизация болгаш ха-
рылзаа сайыды, ооң кырында мас-
салыг информация чепсектерин
харылап турар харысалгалыг
даргалардан эгелээш, ук яамыда
ажылдап турар специалистерни
бажындан кыра буруудаткан.

Интернетте үнгөн ол медээни
социал четкилерде ында-мында

үлежи, амгы Чазакка удурлан-
ган, аажок алдарлыг журналис-
тер бис дээн чигзинчиг кижилер
шуут амырап, сөске сөс улап, чаа
тургустунган холдингини, секте
чыылган черликыттар дег, эмгелеп
кирипкеннер.

А.А. Лачугинаның чагаазын
номчуп олурарга, ооң уруу В.В.
Лачугинаны ажылындан кызып
үндүргөн, өске-даа хөй кижилер,
кызыл дипломнуң, бөдик мер-
гежилдиг, кончук угаанның улус-
тар шупту чоруп турар, а холдинг
болгаш үстүндө айыткан яамыда
шупту көк мелегейлер ажилдап
турар кылдыр бижээн.

Че харын, бир эвес чагаа-
да кириген барымдаалар шын-
га дүгжүп турган чүве болза,
частырыг-дыр, эпчок болган-дыр
деп-даа бодаай-ла. А шынын-
да шупту ындиг эвес. Бирээде,
Виктория Лачугинаны кым-даа
ажылындан үндүр кыспаан. Ха-
рын-даа ол өскелерге көөрдө,
ону бөдик шалыңыг кылгаш,
чеже-даа аныяк болза, удуртук-
чулар аңаа бүзүрел, редактор
кылдыр ажилдадып каан турган.
Ооң удурткан редакциязының
материал-техниктиг хандырылга-
зы өскелерден дээр. Шуптузун
чаартып, садып берген. Редакция-
зынга шыырак журналистерни,
тускай мергежилдиглерни чыып
берген, анаа-ла ажилдап турду-
лар. Бир хүн оларның корреспон-
дентизи Антон Посохин ажилдан
күзөлдү-биле үнер дээни иле-
реткеш, билдиришкен бижээн.
Бо таварылгада, кижиге бодунуң
шилилгезин кылып турда, аңаа
кым-даа шаптыктап шыдаас-ла
болгай. Сураа КТРК «Тывада»
ажылдай берген болду. Ол-даа
чорупкан, ооң соонда Информа-
тыг агентилелдиң редактору ха-
мык улусун дедир күткүп, шупту
чоруулунар, мен шөлээлээш,
улаштыр чоруур мен деп, дедир
баштап үнгөн.

Хенертен шак мындыг чут-
тук шимзэн үндүр бээр, бо
чанында ажилдап турар улуска
кончук эпчок болур чүве-дир. Ол
аныяк редакторга чүү четпээн?
Авазының артынга чаштынып
алгаш, кады-ла ажилдап турган,
аңаа эки сеткил-биле эжини ажи-
дып, кирип, ажил-биле ханды-
рып берген албан черин, ында
ажылдап турар үе-чергеzi болгаш
үр чылдарда ажилдаан хоочунна-
рын безин ойтур таварып, бакка
суга бээр, канчап-даа чурумга
таарышпас. Че харын, ажилга
чүү турбазыл, ону бүгү чонче
үндүр чарлаан ажы чүл. Кон-
чук-даа эпчок байдал. Ол социал
четкилерде ам-даа, мыяк үглээн
сээк дег, үрүңейчип, кончук улуг
профессионал журналистер бис
дээн улус бот-боттары болчужуп,
меге долган чагаа бижээн улусту
деткип, шаг бооп-ла турлар. Ол
аразында чамдыктары мырыңай
Чазак деңнелдиг удуртукчуларның
ат-сывын адавышаан, оларның
эки-багын сурап, боттарын өрү
көрдүнүп турлар. Бо хире чаржын-
чыг чүүл чоруп турда, хамыкты
хайындырган улуг дуржулгалыг
журналист канчап шыдажып олу-
рар ирги... Кызыл дипломнуң, бе-
дик мергежилдиг дирткен аныяк
журналист авазының артынга чаш-
тынып турбайн, чүвениң шынын
боду бижээн турган болза, байдал
өске турар чадавас. Мен бодум
хуумда журналист авашкыларның
эш-өөрүн, дарга-бошкаларны тооп
көрбээнин дыка шын эвес деп
көрдүм.

Хайыраан кызыл диплом. Үнези
ынчаар-ла кудулай берди.

Хүндүткел-биле,
Карина МОНГУШ,
«Шын» солунуң редактору.

Төөгү болгаш кижилер

ТЫВА ДЫЛДЫҢ ШИНЧИЛЕКЧИЗИ

Төрзэн чуртвустун эрткен үезинче хая көрнүп көөр болзувусса, 130 чыл бурунгаар Тываның төөгүзүнө онзагай болуушкун 1889 чылда болган деп болур. Хаанның Россияның Петербург университетинин доозукчузу, аныяк хакас эртемден Николай Катанов ол чылын Тывага кээп, тыва улустун дылын, аас чогаалын болгаш культуразын шинчилээш барган. Ооң кылып чоруткан шинчилелдери, оларга үндэзилеп бижээни "Опыт исследования урянхайского языка" (Урянхай дылды шинчилээнинин дуржулгазы) деп эртем ажылы, "Очерки Урянхайской земли" (Урянхай черниң очерктери) деп чүүлдери тыва дыл, төөгү, этнография болгаш культура эртемнеринге кончуг үнелиг эртин болган.

Николай Фёдорович Катанов 1862 чылдың май айда Хакасияның Аскизке төрүттүнген. Ачазы суму бижээчизи болгаш, бичи Николай үжүк-бижикке сундулуг оол болган. 7 харлыг Николайны 1892 чылда Аскизтиң чаңгыс класстыг көдээ училищезинче өөредип кириген. Ийи-ле чыл дургузунда Николай орус дылды болгаш бижикти өөренип алган. Эртем-билигге улам-на хандыкшаан оол Красноярск хоорайның гимназиязынче өөренип кирип алыр аргалыг болган. Бо өөредилге черин Николай Катанов 1884 чылда алдын медаль-биле дооскан. Ооң херечилери — шаңнаткан мактал бижиктери. 1884 чылдың август айда Петербург университетинин араб, персид, түрк болгаш татар дылдар салбырынче өөренип кирер аргалыг болган.

Николай Катановтун ук-ызыгууру яды болгаш, чурттап, амыдыраар акаш-хөреңгини хоорайга хөдөлдөп, чайгы дыштанылга үезинде бай-шыдалдыг кижилерниң малын кадарып ажилдап ап чораан. Николай Фёдоровичинин хууда

чуртталгазы, өөредилгези яды кижиге бодунуң кызымаа-биле чедишкенин бедиинче үнүп болурун үлгер-чижээ.

Бир эвес Тывага хамаарыштыр алыр болза, Николай Катановтун "Урянхай черниң очерктери" ("Очерки Урянхайской земли"), "Урянхай дылды шинчилээнинин дуржулгазы" ("Опыт исследования урянхайского языка") деп эртем ажылдары тыва улустун этнографиязын, тыва дылды шинчилээринге дыка улуг ужур-дузалыг болган.

1889 чылдың март айда Катанов Саян сынны ашкаш, Туран биле Өөк шынаалары-биле Хем-Белдиринге келгеш, Улуг-Хемни куду Шагаан-Арыг, Чаа-Хөл четкеш, Чадаанаже ашкаш, Хемчикти куду баткаш, Ишкин, Манчүрек таварты Хан-Дээр сынны ашкаш, Аскизче чана берген. Ниитизи-биле 700 километр хире орукту Катанов эрткен. Орук ара орус садыгжыларның садыг турлагла-

рынга доктаап, аңаа дыштанып ап, тус черниң чурттаачыларына ужуражып, тыва улустун аас чогаалын чыып бижип, чоннуң ажил-ижиниң, амыдыралының, чаңчылдарының дугайында демдегледерни кылып ап чораан. Ниитизи-биле 1122 ырыны, 160 тывызыкты, 15 тоолду, 35 тоолчургу чугааны ол чыып бижээ.

Баштайгы дээрзинде тус черниң чурттаачылары-биле эртемденниң чугаалажыры дыка берге турган. Алыс боду Абакан татарлары уктуг болгаш, тыва дылга шору чугаалаар апаарга, тывалар-биле чугаалажыры чийгей берген. Тываларның чамдызы Николай Катановка национал хевин кедирип, ону тыва кижиге дөмейлеп, "Мыклай тала" деп адап турганнар. Бодунуң дугайында кожамыкты Николай Федорович бижип алган.

Татар оглу Мыклай тала

Таакпылажып чору-ла бе?

Белдир оглу Мыклай тала

Белек алчып чору-ла бе?

Эртемден тывалар-биле чугаалажып, бижип олурар аразында ооң дугайында кожамыктарны олар чогаады каапканының чижектери база бар.

Бичи кара бижээчинин

Бижик көргөн караа кайыл?

Чараш кара бижээчинин

Саазын көргөн караа кайыл?

Кожамык ырларның, тывызыктарның, тоолдарның сөстөрүн саазына бижип алырынга дузалашканы дээш, Катанов тываларга белектерин сунуп чораан. Олар дээрге ынчангы үеде тывылбас, амгы үени-биле алыр болза, инелер, хендир, таакпы дээр ышкыш үүрмек чүүлдер. Чижээлээрге, Ондар аймактан 18 харлыг Айчы (Айжы) 5 кожамыкты ырлап бергеш, 5 төвөнени алганын; Хемчиктин Ак-Суг деп адырының Баян-Кол аксы деп черде чурттап чоруур Ишти Ооржак аймактан Севек деп

кижи сухарилер алгаш, 3 кожамыкты, тывызыкты чугаалап бергенин Катанов демдегеп бижээ.

Николай Катановтун демдегледери-биле каксы таныжарга безин, дыка солун. 1889 чылдың июль 15-тиң хүнүнде Чадаана хүрээзинге сарыг шажынын "Майдыр эргир" байырлалын Николай Катанов көргөн. Байырлалдың канчаар эрткен дугайында ооң демдегледери кончуг тодаргай болгаш, эртемге дыка үнелиг болуп арткан.

Хемчикке чурттап турган орус байлар болгаш садыгжылар дугайында Катановтун демдегледеринде Е.П. Сафьяновтун, Л.И. Бяковтун аттары база бар. Орус кижилер Хемчикке чурттап, тывалар-биле төрөлдежи бергенин дугайында кожамыкты Николай Катанов бижип алган.

Оорарган оңгар Хемчик

Орус чурту апарган бе?

Ортун кара уруглары

Орус кунуаа апарган бе?

"Урянхай дылды шинчилээнинин дуржулгазы" ("Опыт исследования урянхайского языка") деп эртем ажылы Николай Катановтун 1903 чылдың декабрь 7-де Петербург университетинин чөөн чүк дылдарының факультетинге камгалап алганы магистр эртемден адының диссертациязы болган. Ооң хол-биле бижээн хоолгазы амгы үеде Улуг Петраттыг антропология болгаш этнография музейинде (Кунсткамера) кадагалаттынып чыдар.

"Урянхай черниң очерктери" ("Очерки Урянхайской земли") Николай Фёдоровичинин чуртталгазының үезинде парлаттынмаан. Ону чүгле 2011 чылда чырыкче үндүргөн.

Хакасияның күрүне университети ооң адын эдилеп чоруур, кайгамчыктыг эртемден Николай Фёдорович Катановтун 1899 чылда Тывага чорааш бижээн демдегледери соонда барып тыва дылды аас чогаалын, этнографиязын шинчилээринге дыка улуг ужур-дузалыг болган.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ
парлалга материалдары
ажылгаан.

Адын мөңгөжиткен

МААДЫРЛАР УТТУНДУРБАС

Афган дайынынга маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган «Эрес-дидим чорук дээш» медальдың база Кызыл Сылдыс орденниң эдилекчизи (мөчээнинин соонда) Вячеслав Дадар-оолович Кууларның мөчээнинден бээр 35 чыл болганынга база интернационалчы дайынчыларга тураскаалдың байырлыг ажыдышкыны сентябрь 4-те Кызыл кожуунуң Кур-Чер суурга болган.

Бо хемчегге Афган черге мөңгөде бажын салган дайынчының чаңгыс чер-чурттуглары, чаңгыс класчылары, дөргүл-төрели, «Дайынчы хадунмалышкы» хөй-ниити организациязының кежигүннери, депутаттар, Афган дайынының хоочуннары болгаш өскелер-даа киришкен. Маадырның төрзөн суурунда чевээнге Афган дайынынга киржип чораан эш-өөрү база күдүк басып мөгөйип келген. Оон аңгыда Россияның Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң камгалал болгаш айыыл чок чорук талазы-биле комитетинин даргазының оралакчызы М.В. Козлов, Совет Эвилелиниң Маадыры, Агаар-десант шериниң хоочуну, взвод командири И.Н. Яковенко, РФ-тиң Камгалал яамызының Омск хоорайда кадет корпусунун начальниги, полковник, Совет Эвилелиниң Маадыры Н.В. Кравченко база келгеннер.

Афганистанга дең эвес дүшкүүлүг тулчуушкун үезинде бодунуң амы-тынын харамнанмай, кады дайылдажып турган эштерин душманнарда камгалаан В.Д. Кууларга тураскааткан сактышкын интернационалчы дайынчылар тураскаалыг боодал чечектер салышкыны-биле эгелзэн.

«Афганистанга интернационалчы херзэн өске эш-өөрү-биле бир дөмей шынчы болгаш ак сеткилди-биле Слава эрттирип турган кижиге. Ол дайын үезинде

сөөлгү тулчуушкунда бодунуң амы-тынын артынга каггаш, командирин маадырлыгы-биле камгалап, баштайгы эмчи дузазын чедирип, тулчуушкунга эрес-дидим, коргуш чок киришкени-биле бисти камгалаан» — деп, Совет Эвилелиниң Маадыры Николай Кравченко чыылган чонга дыңнатты.

Афганистанга дайын үезинде взвод командири Игорь Яковенко 21 харлыг турган, Вячеслав Куулардан 3-ле хар улуг. Бо хүн ол дайынчы эжиниң авазына четтиргенин илередип, хүндүткелдин мөгөйиин кылып чедип келген. Ындыг төлөпиг,

ларның авазына четтиргенивисти илередип, черле ужуражыксап чораан бис. Үжелзэн чыгып алгаш, чедип келгенивис кончуг эки болду. Славаны сактып чорзувусса-даа, өскөн-төрзөн чуртун билбевистен бо күзелювис болдунмай баар чыгыгы турган. Ооң дугайында документалдыг кинофильмден авазы ам-даа бар деп билип алгаш, албан-биле келдивис. Ооң чевээнге келгеш, мөгөйип, сактышкын езулалын кылыры бистиң хүлээлгевис турган.

Чаңгыс чер-чурттуглары маадырларны утпай, сактып чоруурун, оларга хүндүткелди база бисти чылыг-чымчак хүлээп алганындан эскерип билдивис. Тус черниң

удуртукчуларына, чурттаачыларына, Тываның Баштыңына, «Дайынчы хадунмалышкы» хөй-ниити организациязына, бо хемчегни организастан өскө-даа харысалгалыг кижилерге четтиргенимин илередип тур мен. Силер эвес болза, бис чүнү кылыптар деп бис. Тывага ийи хүн иштинде кээп чорааным сагымга кезээ мөңгөде артар деп бодаар мен — деп, Афган дайынының хоочуну Михаил Козлов сагыш-сеткили-биле үлешти.

Дайынчы эш-өөрү, машина-техника-биле чедер ужурулг черинче даалга езуугаар бар чорааш, душманнарның кедеп чыткан черинге таварышкыш, ефрейтор В.Д. Куулар 21 дугаар дайынчы хөдөлишкениге эрес-маадырлыгы-биле мөчээ. Тывадан Афганистан дайынынга 400 ажыг аныяк оолдар киришкеш, оларның 12-зи чуртунче ээп келбээнер.

Аржаана ЧАМЗЫРЫН.

Ол хүн афган дайынынга бажын салган өске-даа оолдарга сактышкын езулалын кылып, кажыдалдың минутазын чарлаан.

«Дайынчы эживис Вячеслав Куу-

«ШЫННЫҢ» почтазындан

уг Тиилелгениң
чылынга уткуштур

ПАТРИОТЧУ КУРАНЧЫЛАР

Чыл бурунгаар (старовер) эрги гелиг орус чоннуң үндөзилеп тургус-30 хире өрегелиг турган сууржугаш амгы үеде оранчок бурунгаар сай-эгелээн, ында амыдырал хайым. Бо ылап-ла эрес-кежээ, амыдыралчы турттап турар. Өреге бүрүзү картоногаа тарып, мал-маган өстүрүп, каттап, мөөгүлөп, тооруктап, дыштанып чыдар чай чок ажил-арлар. Суурда доктаамал чурттап 70 хире кижиниң 32-зи күш-ажылдың нары, пенсионерлер, инвалидтер, садик назылыг 20 уруг, пенсия начетпээн улус боттарының дузалал агыйында хаара туттунган.

арның аразында хей-ниитижи, идеп-туруштуг, ханы бодалдыг, мерген-ыг, чүгле бодун бодап орбас, ниити-ажыктыг, эки чүүлдерни кылып чор-эвээш эвес. Оларның эгелээшкени-дыштанылга төвү тургустунган. Ооң-де клуб, ном саңы, уруглар ойнаар-геш, чайгы сцена кирип турар. Бо боттарының акша-хөреңгизин окта-чы-буян чедирилгезиниң янзы-бүрү-рын ажыглап, ооң-биле чергелештир-лиг концерттерден чыып алган акша-е кылып алганнар. Ооң түңнелинде, чурттакчы чоннуң чыгыр, дыштаныр, хөглээр оран-савазы бар апарган.

Бүгү хемчеглерниң кол өзээн «Куранның» деп ансамбль тудуп турар. Ан-ди үндөзилеп тургускаш, бо хүннерге удуртуп чоруур кижилер Куран арбанның Алдын-кыс Чамзырыновна Комбу – база бир көскү, идепкейлиг херээжен-риниң бирээзи. Ооң чогаадыкчы талан-дуртур ажылдарга дуржулгазы, мөзү-талазы-биле үлегер-чижээ, бодунга өскелерге шыңгыы негелдези-биле хүндүткелин болгаш бүзүрелин чаа-ган эживиске чоргаарланып чоруур

акта чаа сентябрь 2-де, бис, «Куранның» ансамбль, А.Ч. Комбунуң төрөөн-дарына аалдап чордувус. Сумунуң-лекчилер хуралының даргазы Светла-па хоочуннар чөвүлелиниң даргазы-Шириндивииге удурткан кижигүннери-ларны суурже кирер орук аксынга ак-ыг, аякта куткан ак чем болур сүт, тыва-эмниң дээжизи-биле уткуп алдылар.

Ойне барган кол сорулгавыс – Ада-ң Улуг дайыныча аъттанган 206 эки-ниң аразында 11 танкисттиң бирээзи-ианы хостаарына маадырлыгы-биле-аңгыс чер-чурттуувус Кыргыз Самдан-дамга тураскаал тудуун деткири. -фашисттер Германия 80 чыл бурун-сентябрь 1-де Польшаже халдааны-йиги делегей дайыны эгелээн болгай.

терниң болуп көрбээн каржы дайыны-н хүнде, оларны чылча шавары-биле,-ан дайынчыларны тыва чон 1943 чылда-рь 1-де үдээни таварылга эвес болгай. -аш Нарын суурга чеде бергеш, танкист-с Идамның адын эдилээн школада-ураскааткан кара мрамор стеллага-ылар суурунга тарып өстүргени чараш-ерни салганнар. Школаның директору-ина Яндак коллективи-биле бисти-үлээп алгаш, школазынче чалааннар. -бистиң келгенивиске сеткилиниң ха-дан өөрүп, «изиг-ханныдып» аажок-ла-ээннер.

мунуң Куйтура бажыны септелгеде-чы-биле концерттивисти школаның

спорт залына нарынчыларга бараалгатты-выс. Концерт эгелээр мурнунда Куранның төөгүзүн, амгы үеде чурттап чоруур чоннуң ажил-амыдыралын көргүскен «Куран – мээң ынакшылым» деп документалдыг кинону чон улуг сонургал-биле көргөн. «Эки ту-рачы тыва эскадрон» деп ниити ыры-биле концерт эгелээн. Көрүкчүлөрнүң хей-аады көдүрлүп, үргүлчүлөдиг адыш часкаашкы-нары диңмиттелип-ле турду. Ырының автору Алдын-кыс Комбу боду дирижёрлаан.

Эрзин чурттуг эки турачыларга турас-каадып чогааткан шүлүүн Куранның эмчи-зи Анчымаа Сандыкчап номчаан соонда, көрүкчүлөр «эр хей, эр хей!» дижип, хүлээп алган. Ансамблдин аныяк ыраажылары кыс-тар «Танкычыга чагыг» деп С. Сарыг-оолдуң сөзүңге, Д. Кертик-оолдуң чогааткан ырызын уяранчыг күүсеттилер.

Дараазында А.Ч. Комбу сөс ап үнүп кээр-ге, төрөөн суурунуң чону үзүктөл чок адыш часкаашкыны-биле ону уткуп хүлээп алган. Эживистиң карааның чажы чаактардан куду алзы сыстып бадып кээрге, сеткилге уяран-чыг-даа, чоргааранчыг-даа чораан.

Алдын-кыс Чамзырыновна куранчылар-ның чедишкенинере өөрүп чоруурун чугаалап тура, Кыргыз Идам эки турачыга тураскааткан республика чергелиг хол бөмбүү маргылдаазын чыл санында үспейн эки эрттирип турарын, эрткен чылын шко-лага фронтучунуң адын тывысканын база аңаа тураскаал тудар деп чоннуң саналын деткээш, бодунуң өмүнээзинден баштайгы сагыш салыышкын – акша суккан буян-кежик хавын школа директорунга тутсуп берди. Ооң-биле чергелештир бодунуң хуу библио-теказындан эң-не үнелээри Ада-чурттуң Улуг дайынына хамаарышкан ховар номнары дамчыткаш, музейге танкистерниң төөгүзүн көргүскен делгелгени ажыдарын сүмелээш, Тиилелгениң 75 чыл оюнга тураскаал ажыда-рынче кыйгырган бодунуң чогааткан шүлүүн номчуп берген.

Ансамблдин аныяк салгалы Марина Уксаар, Алена Сырат, Артур Артай, Катя Чоо-ду олар ырлажырга, адыш часкаашкынары үзүктөлбейн турду.

Ансамблдин хоочуннарын чон дыка со-нуургаан. 80 харлыг Борбак-оол Балчинович Балчир «Кырый бээрге, мындыг ийин» деп шүлүктү номчааны, Анчымаа биле Валерий Сандыкчаптарның чаңгыс чер-чурттуу Танов Дамчановтуң «Чедип кээрин манаар мен» деп ырызын күүсеткени, орус, тыва кожамыктар күүселдези дээш чаңгыс сөс-биле чугаалаар-га, концертти көргөн чон, ооң репертуарына дыка-ла таарзынган.

Нарынчылар эки турачы чаңгыс чер-чурттуунга тураскаалды ылап-ла тургузарын хүлээнип ап, кижилер бүрүзү киржирин аазааш, сумунуң онзагай, төөгүлүг черлеринге келген хүндүлүг аалчыларын чедирген. Ылаңгыя мани хүртүзүн чарашынып, чурукка тырт-тыржып, Эчис-Балдир Нурзет дарганың бичии чаштарга кылдырып берген спорт шөлүн аажок сонургал көрдүвус. Нарын хемниң эрин дургаар хаажылай үнгөн чыжырганага чедиргеш, ол суурун дугайында ырыларны бадырып, шүлүктөп, дыка-ла хөглүг солун агаарладывыс.

Келир чылын тураскаал ажыдышкы-нынга база катап кээрине чалааш, чаагай йөрээлдер-биле нарынчылар бисти үдөп кааннар. Куранчылар Нарынның хоочуннарын октябрьда, Улуг назылыглар хүнүнде, аалдап кээрине чаладывыс.

Ансамблдин хоочуннары Оюмаа, Нико-лай Аракчаалар, Саара Хүргүлек, Шулуун-оол Биче-оол, Эмма Бичижики бо удаада чорбаан-даа болза, эрткен чылын Мөрен сумузуңче аалдап чоранывысты сактып чу-гаалажып ора, Эрзин чонунуң хүндүлээчелин, ёзу-чаңчылдарын утпаанын магадаар-дыр бис.

Анчымаа САНДЫКАП,
күш-ажылдың хоочуну.

«Буянын уяларның»
арга-сүмези

КИЖИ УКТУГ, ХИЛИҢ ӨҢҮГ

2019 чылды Өвүр кожуунда «Төрөл аймак чылы» кылдыр чарлап алганынга бодумнуң мур-нумдан өөрүшкүмнү илередип, шуптуңарга байыр чедирип олур-мен, чаңгыс чер-чурттугларым. Ам бодумну таныштырып көрейин.

Документ ёзугаар 1941 чылдың май 5-те Чөөн-Хемчиктин Баян-Тала-га төрүттүнгөн. Төрөөн ачам Базыр-оол Чедерекочич Монгуштуң чугаа-зы-биле алырга, аалдар Улаатай унунче чайлаглап көжүп турда, 1941 чылдың июнь 2-де төрүттүнгөн мен.

Союслаң дээрге төрөөн ачам Базыр-оолдуң Кара-Чадаанага чурттап турган улуг акызы, Авам оол божуптар болза, азырап алыр кыл-дыр төрөөн болгаш азыраан ада-ие-лерим дугуржуп алган чүве-дир. Мен бир харлаптарымга, кээп ап алзын деп Союслаңче чорук чораан улус-биле төрөөн ада-ием дамчыдыпкан. Үш-ле хонганда азыраан ада-ием чедип келгеннер. Оглун боттарына чаңчыктырып, ай чыгыы чурттаан бис дээр. Дедир үдээрде, төрөл чону оолдуг болган Союслаң, Сержикей ада-иемге байыр чедирген-дир. Төрөөн ачам суглар бисти Хөндөргей артын ажыр үдээн.

Азыраан ачам меңээ денди-ле ынак турганы ол боор. Үргүлчү эзериниң мурнунга ушкарып ап чораан, мени «Бо черле элдеп бүдүштүг чаяалгалыг оол-дур ...» дээр.

Азыраан ачам мен үш хар 8 айлыг турумда аарааш чок болган. Ававыс үжен-не хар ажып турган аныяк кижилер чааскаан чоруур эвес, Баян-Тала чурттуг соңгу адавыс Куулар Сан-чы Дондупович-биле 1944 чылда өг-бүлө туткан. Ол ача-авамыз иези чок апарган 5 уруглуг, авам 2 уруглуг турган. Ооң соонда ийи оолду, 2 кысты божаан. Азыраан ада-иемниң 11 ажы-төлүнүң аразына чаңгыс азыранды оол боорумга, менче улгаттыр чүве-даа чугаалавас, угба-ларым, акыларым, дуңмаларымдан артык бурган төлү-биле дөмей, хептиң торгузун, эъттиң чагылын чип өзүп келдим ийин...

2015 чылда чырыкче үнгөн «Буян-ныг уялар» деп номумну азыраан авамның чугаалап, бижиттирип кааны демделгелдеримден ушта бижээн мен. Ооң мурнунда 2007 чылда чырыкче үнгөн бирги номум «Сылдыстарым сырыларын» база авамның чугаалап, төөгүп, бижит-тирип каан демделгелдеримден ушта бижээн чыныдылар-дыр. Бо номнарда шүлүктөр одуруглары бодумнуу-дур. Төрөөн ачамның ада-өгбелериниң төөгүлөрүн азы-раан авам чугаалап берип, бижидип чораан болгаш, кандыг-даа берге-дээшкн чок номда бижиттинген.

Төрөөн ачамның ада-өгбеле-риниң төөгүзү, бистиң билиривис-биле, дыка солун. Үстүү-Хүрээни тудуп турда, алдын, меңгүн-биле каасталгаларын кылыр ус-шевер кижини Кыдаттан тускай чалап келген. Ол өгбениң фамилиязын, адазының адын, кайы можудан келдирткенин кым-даа биживээн. Чонга тараан ады Ыдыраан. Хүрээ тудуу доозулганда, өөрлери кыдат-тар чуртунче чанып турда, Буурул

ноян Ыдыраанның ус-шевери херек апаар дээш чандырбайн, тыва уруг-биле өглөп каан. Ынчангаш ол кыдат өгбөм кадайының Монгуш фамилия-зын эдилеп чораан болгаш, оозу салгалдарына артып калган.

Төрөөн авамның (Нава-Сүрүң) ада-ие ызыгуурун ачам бижип бээр деп тургаш, 72 харлында хенертен меңге уйгузун удуй берген. Аазаан сөзү-даа күүсеттинмээн. Мээң би-лип алганым, авамыс Бора-Хөлдүң Ховалыглар ада ызыгуурлуг. 48-ле харлында аарааш, бурганнай бер-ген. Ача-авамыс мурнай Сесээр-оол акый, ооң соонда Киим-оол акый дараалаштыр аарааш чок болган-нар. Авазы чок болганда, хеймер кыс дуңмавыс Раиса Монгушовна Базыр-оол 4-ле харлыг турган дээр. Светлана, Оля, Раисаның авазы чок болганда, дуңмаларын угбазы Клакова Балдаковна өстүр азырап каан. Авамыстың ие ызыгууру моол калгазы деп Светлана чугаалап берген чүве. Ынчангаш Ыдыраандан төрүттүнгөн ада-өгбелеривистиң салгалдары кыдат, калга, тыва ханнарлыг.

Төрөөн ача-авамыстың төрүттүн-генден бээр 100 хары 2015 чылда дыка онза солун эрткен. Артында, Кызыл чоогунда «Вавилин ээпээ» деп черде хем кыдыы шыкка эрткен.

Өске черге өскөн, менден бичии дуңмаларым 35 харлыымда мээң-биле эдержи эгелээннер. Хан төрөл чону чүүден-даа эргим-дир. Чаңгыс ададан төрөөн 9 алышкы чурттап чор бис, ийи улуг акымыс аравыста чок. Артканнары шупту онча-менди.

Бо материалды бижий бергеним чылдагааны болза, 2019 чылдың январь 31-де «Шын» солунда «Эки чаңчылдарны эдерери-биле» деп эгелиг Өвүрден медээлерни ном-чупкаш, ол кожуунда «Төрөл аймак чылын» чарлаанын дыка-ла онза-зындым. «Төгөрик стол» эрттирерде, 2015 чылда парлаттыган «Буянын уялар» деп мээң номум-биле та-ныштырылга, номчулга эрттирип алгаш, ажыктыг арга-сүмелерни өөренип, эрттирген болза, дыка ханы өөредигни оон билип алыр турган.

Моңгуш Доржу аттыг төп ном саңынче бир номну чоруткан кижилер мен. Четтиргенин илередип, харыы сөс келбээнин бодаарга, четпээни ол ирги бе. Херек болза, менде ийи ном бар ийин. Бо ном каш-каш ада-өгбеден салгал дамчаан аныяк-тарга дыка дузалыг ном. Бодум ону Тывада мынчаар тода бижиттинген бир дугаар ном деп билер кижилер мен. Ыдыраан өгбевистен биске чедир 7 дугаар салгалдарга чедир бижиттинген. Амгы үеде бис бижип кагбас болза, чырык черге чаяап каан өгбелеривистиң ук-төөгүзүн кым бижиер боор. Бо ажыл дээрге дыка-ла нарын, берге ажыл болган.

«Шенелде бийир» деп чогаал бөлгүмүн база тургузуп алган-дыр силер. Мээң «Буянын уялар» деп номум чогаал ажылы-биле холбажы берген аныяктарга өөредиглиг дет-кимче болурун чагып олурарым бо.

Кожуунуң төп ном саңының чурт-шинчилеп килдизиниң эргелек-чизи Айлаң Айдың-оолга, коллек-тивке чогаадыкчы ажил-ижиңерге чедишкенин, чаңгыс демниг болуруңарны күзеп каайн.

Сарыг-оол САНЧЫ

(Базыр-оол),

ТР-ниң Чогаалчылар

эвилелиниң кижигүнү.

Кызыл хоорай.

Чалыы назын чараш өйү

Амгы салгалдың ыраажызы

Сентябрь 7-де Кызыл хоорайның юбилейлиг 105 чылынга уткуштур Арат шөлүңгө «Кызылдың үнү» деп ыраажылар аразынга болуп эрткен интернет-мөөрейниң тиелекчилерин шаңнаарыбиле түңнел концерт болган.

Мөөрей боду 2019 чылдың июнь 18-тен сентябрь 3-ке чедир болган. Ниитизи-биле 32 кижиле киришкен, оларның 10-у конкурстун түңнел кезеңче кирген:

«Дириг үн» номинацияны «Микст» дуэди алган, «Оригиналды дээш» номинацияны Ай-Херел Хомушку, «Ретро» номинацияны Айыжы Монгуш, «Патриотчу чорук» деп номинацияларга Сувактарның өг-бүлөзи база Идегел Донгак, «Сагыш-сеткилди хаара тудуптар» номинацияга Розалия Дандыр база «Тиилелгеже чүткүл дээш» деп номинацияга Аир Аракчаа төлөпиг болган.

III чергениң лауреады дипломнуң эдилекчизи Алдын-Херел Монгуш болган, II чергениң лауреадының дипломун Дамырак Сюрюн, I чергениң лауреадының дипломун Чаян Саая төлөпти-биле тиелээш, алган.

Ол ышкаш мөөрей «Одучу» бөлүү киржикчилерни деткип киришкен. Шупту киржикчилер өртектиг белектерни, дипломнарны алган, тиелекчилерге акша шаңналдарын тывыскан.

Интернеттен.

Дүвүренчиг медээ

Читкен кижини ам-даа дилеп турар

Сентябрь 2-де кежээкиниң 9 шак үезинде Онза байдалдар эргелелиниң төвүнүң диспетчер черинге «Тайга» станциязынче каттап чорупкан 64 харлыг эр кижиле читкен деп телефон дамчыштыр медээ келген.

Сентябрь 3-те эртен эрте ТР-ниң Онза байдалдар албанының камгалакчылары читкен кижиниң төрөлдери-биле кады дилеп-тывар ажалдарны чоруткан. Хүннүнүң-не девискээрлерни үн улгаттырыкчызының дузазы-биле илчирбелер туруп алгаш, хынап, шинчилеп турза-даа, дилеп-тывар ажалдар түңнелдерни бербээн.

Дилеп-тывар ажалдар ам-даа уламчылап турар. Арга-эзимче каттап, тооруктап чоруурда, чаңгыс аай дежурный диспетчер албанынга (ЕДДС) бүрүткеттирип, углаар дээн черинерниң уг-шин база аңаа кайы хире үе эртерин айтып, демдегледип алыры чугула дээрзин Онза байдалдар албаны дыңнадып тур. Бир эвес дедир кээр орууңардан аза берген болзуңарза, камгалакчылар силерни дүрген тып алыр аргалыг болур.

Дүрген дуза херек таварылгада "112" дугаар-же долгаар.

Онза байдалдар албанының парлалга албаны.

Мерген-оол Ховалыгович НУРСАТ

Мерген-оол Ховалыгович Нурсат Кызыл хоорайга 1946 чылдың май 14-те албан-хаакчыт өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Бичии тургаш-ла ол хөгжүмнү аажок сонугарга турган. 10 харлыында Кызыл хоорайның уругларның хөгжүм школазында Владимир Николаевич Швецовтун башкылында баян класынче дужаап кирип алган. Ол хүнден эгелээш, ооң бүгү чуртталгазы ынак хөгжүм херексели – баянга тураскаат-тынган деп санап болур. Ооң салым-чолу хөгжүм-биле доңнашкан деп ол медресеп билген.

1960 чылда М.Х. Нурсат Кызылдың хөгжүм училищезинче (Владимир Николаевич Швецовтун баян класы) өөренип кирген. 1964 чылда училищени дооскаш, Каа-Хем кожуунунун Суг-Бажы ортумак школазынга ыры башкызы кылды ажалдап эгелээш, баянист күүседикчи болуп, иделкейлиг концер-ажыл-чорудулгазын эгелээн. Мерген-оол Ховалыговичиниң калба репертуары барокко (1600-1750 чылдарда европейжи академикти хөгжүмнүн хөгжүлдээзиниң үези) хөгжүмнүн чогаалдарында эгелээш, XX вектин композиторларының чогаалдарында чедир ойна күүседип, удаа-дараа И.С. Бахтың, Георгий Шендеровичин, Константин Мясковтун, Николай Чайкинниң чогаалдарының бүдүн цикледерин күүседип турган. Ооң чогаалдыкчы ажалына көскү черни И.С. Бахтың, В.А. Моцарттың, П.И. Чайковскийниң, И.Я. Паницкийниң, Н.Я. Чайкинниң чогаалдары ээлеп турган.

1965-1966 чылдарда М.Х. Нурсат Хову-Аксы суурнун уругларны хөгжүм школазынга башкылап ажалдаан. 1966-1969 чылдарда Совет Армияга албан-хүлээлгезин эрттирген. Шериг херээн эрттирген келген соонда, республиканың уругларның аңгы-аңгы хөгжүм школаларына: Самагалдай суурга, Шагаан-Арыг хоорайга, Межее суурга директорлап, Кунгуртуг болгаш Кара-Хаак школаларын ажалдаан.

1986 чылдан Тыва Республиканың «Алдан-Маадыр» чурт шинчилел музейиниң эртем-чырыдышкын килдизиниң эргелекчизи, улуг эртем ажалдакчызы кылдыр ажалдаан. 1995 чылдан эгеле ТР-ниң Композиторлар эвилелиниң харысалгалыг секретары.

Мерген-оол Ховалыгович Нурсат – бистин республикада чаңгыс-ла нота бижикчизи. 20 чыл дургузунда ТР-ниң Композиторлар эвилелиниң харысалгалыг секретарына ажалдап тура аңгы-аңгы композиторларның 76 ырылар чыындызын белеткээш парлап үндүргөн. Ооң бижээн чогаалдарында Б.М. Кенештин, В.В. Серенниң, Б.Т. Аңгырактың, А.С. Лаптанниң, Б.Х. Чүлдүм-Сүрүннүн, С.Н. Саттың, А.С. Ондарның ырылар чыындылары үнгүлээн. М.Х. Нурсат Алексей Боктаевич Чыргал-оолдун хөгжүмнүн иделкейлиг сурталчызы чораан.

Салым-чаянның композиторнун чырык омур-хевири бистин чүректеривиске кезээ мөңгөде артар.

ТР-ниң Композиторлар эвилели.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия подготовка – 1 месяц
Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия – 2 недели
Оператор ЭВМ – 2 недели
Основы работы в сети интернет – 2 недели
Секретарь делопроизводитель – 2 недели
Тракторист-машинист категории «В»
Фермер-предприниматель – 2 недели
Фотошоп – 2 недели
Электросварщик – подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справка по телефону: 2-72-32; 8-923-551-84-88

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:1402004:299, из земель земли населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Салчак Тока, д. 108, с общей площадью 1000 кв.м., разрешенное использование – для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Управляющая делами Администрации района Г.А. Куулар.

Утерянный аттестат о неполном среднем образовании, выданный в 2018 году Туранской средней школой №2 на имя Саая Сайын-Белек Николаевича, считать НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ.

Вниманию читателей!

Спешите оформить подписку на любимые газеты «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары», «Сылдысчыгаш» на 1-е полугодие 2020 года! Подписку можно оформить:

- 1) В любом почтовом отделении филиала ФГУП «Почты России» тел: 8(39422)2-11-52
- 2) Онлайн-подписка на сайте Почта России <https://podpiska.pochta.ru>
- 3) В офисе редакции по адресу: г.Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, 3 этаж, каб. 309. Тел: 8(39422)3-39-45, 2-18-10

солуннун сайты: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражи: 4100

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адрози:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор – 2-01-35.
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар – 2-17-91.

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш,
А.К. Оржак. – 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар,
Ч.Н. Мачык. – 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгарал талазы-биле федералдыг албан-и Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзээн. Херечилелдин дугаары – ПИ №ТУ17-00058.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпөйн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өскө-даа фактылар, дыңнадыгы дээш авторлар боттары харылаар.
Чагыдыла индекс: хуу кижилерге – П6855, организацияларга – П6860
Солун неделедэ үш катеп үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номери парлаггаже дужаганы: график езугаар – 18.00, херек кырында – 20.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонче долгаар.